

А. К. Бровченко, канд. психол. наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Психологічні причини негативного сприйняття інновацій та опору їм в системі освіти

Ми, як правило, вважаємо, що інновації викликані кризою освіти і є реакцією на цю кризу. У цій логіці вони покликані вирішити виниклі проблеми та запропонувати способи їх рішення. Але щоб педагогічна або освітня інновація була сприйнята системою, стала її часткою, вона повинна їй відповідати. Те, що вони виникають саме зараз, у цьому сенсі не завжди є доказом їх доцільності, своєчасності та безпечності у всій тій різноманітності та різноплановості. Звичайно, нове, незалежно від своєї корисності та безпечності, вимагаючи певних фізичних та душевних зусиль до свого впровадження при всіх труднощах прогнозування результату, викликає природний опір як системи взагалі так і окремих її складових, якими є всі учасники освітнього процесу.

Слід згадати, що критичність та не схильність все приймати на віру без перевірки та доказу безпечності є ознакою психологічної зрілості особистості. Але є і інший полюс, на якому стоять поряд елементарна упертість та особистісні часто неусвідомлювані бар'єри та захисти, що породжують страхи перед новим, незалежні від загрози цілісності системи.

М. Е. Бершадський порівнює сучасний стан нашої системи освіти з побудуванням Вавилонської вежі, будівники якої не здатні зрозуміти один одного навіть з перекладачем. Згідно з цією метафорою, пропонувані численні шляхи виходу з кризи у вигляді різноманітних інновацій часто не здатні увійти в наше життя не через утопічність чи небезпечність, а через нездатність пропонуючих їх інноваторів зрозуміти один одного та тих, хто є «споживачем» результату їх творчості [1]. В області педагогіки це протистояння розділило і теоретиків, і практиків на прихильників такої кількості напрямків, які у наші часи неможливо перелічити і важко класифікувати.

І. Шаригін один з тих, хто підкреслює те, що освіта є, напевно, однією з найбільш інерційних суспільних систем, у неї відносно непогано розвинені імунні механізми [7]. Тому вона, за думкою багатьох дослідників, краще за інші системи здатна чинити опір чужорідним діям. Збереження здоровою системи освіти зберігає надію і на майбутнє одужання всього суспільства.

Субетто А. І. в освітню системологію введено поняття інноваційної сприйнятливості [3]. Можна припустити, що залежить конкретно психологічна сприйнятливості від багатьох факторів – як внутрішніх особистісних та інтелектуальних якостей сприймаючого суб'єкта (критичність, негативізм, креативність, оптимізм, тривожність тощо), так і неусвідомлених особистісних захистів, що опираються конкретним інноваціям, які асоціюються з тим, що викликає неприйняття та загрожує конкретно цій особистості та її душевному благополуччю. Почасті фактором є і психологічна «несумісність» сприймаючої

людини з ідеологією та психологічними засадами пропонованої інновації.

Звичайно, творцю інноваційних технологій та методів можна спиратися не на окрему особистість сприймаючої людини (що неможливо), а на «інтегральну особистість» системи освіти взагалі або на «інтегральну особистість» конкретного навчального закладу, ігноруючи негативні емоції та відсутність мотивації деяких учасників процесу. Але, знову ж таки, ми знаємо з теорії систем, що складна система часто опирається змінам набагато більше, ніж окремі її частини. Тобто – у творця-інноватора більше шансів знайти учнів та прибічників серед колег ніж зрушити з місця всю педагогічну спільність. Особлива мова про ті випадки, коли прибічники є достатньо впливовими та мають достатньо влади аби впровадити інноваційні ідеї, ігноруючи невдоволеність та страхи окремих осіб, яких це стосується.

К. М. Ушаков і Д. В. Фішбейн називають деталі опору інноваціям, засновані в основному на страхах та природному підвищенні тривоги в умовах нового і невідомого. Серед причин опору вони називають: загрозу сприйняттю себе як компетентного працівника, загрозу взаєминам, очікування значних робочих витрат, боязнь незвичного, страх програшу, оцінка нового як тимчасового, минулого [4].

С. Поляков пов'язує опір інноваціям у системі освіти із так званими психологічними захистами – системою стабілізації особистості, спрямованою на зменшення почуття тривоги, на опір зміні «Я» [2]. Серед механізмів психологічних захистів є такі, які, на думку С. Полякова, добре пояснюють антиінноваційну поведінку. Наприклад: заперечення нововведення як наслідок недостатнього, неадекватного розуміння його ідей; проекція, як приписування іншим (керівникам, колегам), причин невикористання нового; раціоналізація, як логічне обґрунтування заперечення нового, виходячи з сумнівних, невірних передумов цього обґрунтування. Як конкретні форми психологічних захистів дослідник називає прояв боязні показати власну некомпетентність, особову тривогу з приводу своєї самооцінки.

Антиінноваційна поведінка також виникає, як відмічає С. Поляков, не тільки внаслідок невідповідності особистісних особливостей суб'єкта сприйняття нововведенню, але і внаслідок «огріхів» в способі розповсюдження нововведення. Це виявляється в особливих бар'єрах:

«Бар'єр нерозуміння» виникає при невмілій пропаганді нововведення, коли не обґрунтовуються, не роз'яснюються складність, новизна понять, що відносяться до інновації. У результаті нововведення сприймається в примітивному, неадекватному, а то і повністю спотвореному вигляді.

«Оптимістичний бар'єр» є наслідком надмірно оптимістичного опису нововведення. Недовір'я тут виникає зазвичай у добросовісних працівників, що переконалися на своєму досвіді, що миттєвих досягнень не може бути.

«Бар'єр нестачі часу» коли пропагандисти запевняють, що хоча сил витратити на нове потрібно буде багато, але на короткому проміжку часу (досвідчений професіонал знає, що серйозні зміни не можуть бути швидкими, а часу на тривалу роботу з інновацією може і не бути).

«Бар'єр нешвидких досягнень» – протилежний попередньому, коли

пропагандисти підкреслюють, що результати інновації виявляться не скоро, вимагають тривалих зусиль, а професіонал очікує швидких успіхів.

«Бар'єр «синиця в руці» – властивий досвідченим професіоналам, у яких «виходить». Вони віддають перевагу «синиці в руці» «журавлеві в небі»; навіть, якщо визнають красу і силу «журавля».

Звичайно, вищеназвані бар'єри також частково засновані на особливостях сприйняття конкретної аудиторії, але набагато більше від особистісних та інтелектуальних особливостей творця та пропагандиста інноваційної технології або системи. Творці інновацій намагаються часто в кращому випадку бути переконливими та наполегливими у відстоюванні своїх ідей, не враховуючи рівень симпатії до них того, кого, власне, вони бажають переконати. Адже опір нововведенням може просто базуватися на неприйнятті непривабливого на різних рівнях (починаючи із зовнішнього вигляду і закінчуючи когнітивними стилями та ціннісно-моральними орієнтаціями) пропагандиста незвичної ідеї.

Нарешті, можливо найістотнішим і найбільш вимагаючим уваги до себе фактором опору є фактор педагогічного ризику. Реального, а не уявного, і реального для освітньої системи взагалі або для суб'єктів освітнього процесу – ризику втрати психологічного здоров'я, деформування розвитку, дезадаптації в нашому мінливому світі.

Аналізуючи психологічні аспекти сприйняття інновацій, Чепель Т. Л. підкреслює, що, якими б необхідними вони нам не здавалися, вони завжди, у будь-якому випадку приводять до того, що змінюють (в позитивну або в негативну сторону) психологічні стани учасників освітнього процесу [6]. Іноді ці процеси можуть набувати характеру відкритих протестних реакцій. У інших випадках вони протікають латентно, приховано, здійснюючи свій руйнівний вплив не так швидко, залишаючись при цьому психологічними ризиками.

Також дослідник аналізує роль психологів системи освіти на всіх етапах інноваційних процесів. За його словами, психолог може встановити ступінь інноваційного ризику при впровадженні тих або інших нововведень в конкретній ситуації і представити цей аналіз керівнику освітньої установи. Психолог може зайнятися експертизою вже впроваджених до освітньої установи нововведень, оцінюючи ступінь їх ефективності і доцільності. Він може включатися в проектування інноваційної діяльності освітньої установи для того, щоб запропонувати найбільш сприятливі і безпечні умови здійснення необхідних змін. Чепель Т. Л. справедливо стверджує, що саме психологічна безпека – головний критерій оцінки будь-яких інновацій в освіті, а психологічна корисність – той критерій, який додає будь-якому управлінському рішенню додаткову аргументацію.

Як зазначає С. Р. Фейгінов, жодна з найблисучіших і технологічно досконаліших інновацій не може розцінюватися як науково бездоганна і практично універсальна [5]. Будучи перенесеними на інший педагогічний «ґрунт», ті ж самі висококондиційні зерна виховання можуть вирости зовсім іншими сходами, а то і бур'янами, що нерідко відбувалося раніше і відбувається в даний час при механічному застосуванні зарубіжних технологій і методик.

Виходячи з цього, проблема співвідношення ступеню ризику та опору

педагогічним інноваціям залишається назавжди актуальною в нескінченних пошуках «золотого» середнього шляху. З одного боку – навіть нововведення повинні відповідати деякому ціннісному вектору в даному суспільстві та даній культурі. Тобто дещо центральне, ідеальне залишається назавжди незмінним і непохитним, що дає відчуття відносної захищеності та опори. А з іншого – ці нововведення повинні мати достатньо гнучкий і адаптивний характер, що дає відчуття свободи в прийнятті власних рішень в конкретних ситуаціях освітнього простору. І саме цей шлях може перш за все забезпечити реалістичні прогнози щодо психолого-педагогічних результатів та наслідків інновацій в системі освіти. А прогноз, в свою чергу, зменшить тривогу майбутніх реалізаторів нововведень, а надалі також і їх опір.

І наостанок можна погодитися з тим, що гармонія як закон цілісності, творчості і основа життя є критерієм істинності педагогічних інновацій. Педагогічні інновації істинні тоді, коли вони гармонізують педагогічну або освітню систему, систему стосунків в ній. А гармонійна і гармонізуюча інновація, імовірно, викликатиме найменший опір завдяки своїм цілительним властивостям, майже незважаючи на особистісні особливості її творців і проблеми та захисти майбутніх реалізаторів.

І наостанок хочеться згадати крилатий вислів, що належить Р.Декарту: «Спіратися можна тільки на те, що опирається»...

Література:

1. Бершадский М. Новая реальность образования: ответы на угрозы и вызовы / М. Бершадский, В. В. Гузеев // Народное образование. – 2008. – № 6. – С. 153-161.
2. Поляков С. Д. Педагогическая инноватика: от идеи до практики / С. Д. Поляков. – М. : Центр «Педагогический поиск», 2007. – 176 с.
3. Субетто А. И. Этика педагогических инноваций [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ. 10929, 12.01.2004 – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0012/001a/00120132.htm> (дата обращения: 12.11.2017). – Название с экрана.
4. Ушаков К. М. Базовые представления педагогического сообщества: данные одного исследования / К. М. Ушаков, Д. Е. Фишбейн // Директор школы. – 2005. – N 2. – С. 10-13
5. Фейгинов С. Р. Динамика традиционного и инновационного в педагогике постсоветского периода / С. Р. Фейгинов // Вестник высшей школы. – 2001. – № 2. – С. 14-18.
6. Чепель Т.Л. Здоровье – категория педагогическая / Т. Л. Чепель // Сибирский учитель. 2007. – № 5 (53). – С. 7-12.
7. Шарыгин И. Реформа образования: против и contra (сочинение на заданную тему) [Электронный ресурс] / И. Шарыгин / Научно-просветительский журнал «Скепсис» – Режим доступа: https://scepsis.net/library/id_592.html (дата обращения: 12.11.2017). – Название с экрана.